

פיוט 'דוי הסר'

יצחק מאיר זלצברג - עורך

מקור המנהג וזהות מחברו

א. מנהג קדום שנתפשט בקרב בני אשכנז, לומר פזמון "דוי הסר" קודם ברכהמ"ז בסעודת נישואין וז' ברכות. מנהג זה הוזכר לראשונה בספר 'מנהגים' למהר"ם מרוטנבורג (סדר נישואין), וכן בספר מהרי"ל (הל' נישואין).

ב. בדבר זהות מחבר פיוט זה, דעה רווחת היא שפיוט זה נכתב ע"י 'דונש' [בן לברט משבט לוי], אשר נודע ביותר בשל עסקו בחכמת הדקדוק, ורש"י מביאו בעשרות מקומות בתנ"ך^א.

אין מקור קדום מפורש אשר מיחסו לדונש, אך שם זה רמוז בראש הבתים^ב. השערה כי דונש הוא שכתב פיוט זה, מופיעה בסידור עבודת ישראל (תרכ"ח).

א. דונש חי בדורות האחרונים של תקופת הגאונים, נולד בערך בשנת ד' תר"פ בעיר פאס בצפון אפריקה, משם יצא לבגדאד שבבבל ושם היה תלמידו של הרס"ג. באחד מפיוטיו הוא מתאר את הרס"ג 'זקני' - ויש שהסיקו מכך שהוא היה נכדו, אך כבר העירו שכינוי זה גם שימש כתואר של כבוד, ואין די באיזכור מעין זה כדי לקבוע מסמרות, מה גם שמסתבר שאדרבה אם אכן היה דונש נכדו היינו מוצאים דברים יותר מפורשים בענין. [וראה הערה הבאה בנוגע לר"א 'הזקן']. אמנם גם באחת מתשובות תלמידי מנחם בן סרוק [ראה הערה 2] כתבו לו "אחרי שמך אותו זקן ורבך" (ספר התשובות מהד' שטערען), ובספר 'תשובות דונש על רס"ג' נכתב "ואל תתמה איך עלה על לב עלם, הלא במות זקנו הרס"ג היה דונש בן... שנים לערך וכו'", אך עדיין ההסתברות היא שלא היה נכדו של הרס"ג, וראה בספרו של נחמיה אלוני ולא נאריך בנושא זה שאינו מענייננו כאן.

ב. שמו העברי של דונש הוא 'אדוניה' [כפי שהוא עצמו תרגם בתש' על הרס"ג עמ' 3] או 'אדונים' [כך תירגמוהו ר"ה וראב"ע - וראה בשם הגדולים' ערך ר' אדונים], אלא שתרגומו דונש - ידיעה זו נעלמה מר"מ סלוצקי, אשר הוציא את 'הזהרות לחג השבועות' מר"א הזקן, ושם בהערותיו כתב השערה כי התואר 'הזקן' אינו חלק משמו של ר' אליהו אלא כינוי חיבה, והביא דוגמא מדונש אשר שמו הי' אדונים ואעפ"כ נתכנה בשם דונש ככינוי חיבה.

אם כי קשה להעריך מדוע רמז את שמו בפיוטים כתרגומו בערבית, אך זאת ידענו שכך נשתקע שמו, ומאוד יתכן שהיה מעונין כי יודע שמו ככותב השיר, ושם זה אשר הי' נפוץ יותר, התאים לתכלית זו. - [אך ראיתי כי יש שכתב שהספרדים קוראים אותו בשמו העברי, והצרפתים כמו רש"י ור"ת קוראים אותו בשם דונש, וא"כ יתכן שההשערה הנזכרת אינה נכונה].

אמנם קשה להניח שמכיון שהשפה הערבית היתה קרובה לליבו, [וכידוע שהיה בר פלוגתא גדול עם מנחם בן סרוק, ואחת מסלעי המחלוקת הקשות שביניהם היתה השימוש בשפה הערבית, אשר

כמובן שקשה להסתמך על שם שנרמז בפיוט, עד כדי לקבוע כך בהחלטיות.

והנה ראה בספר 'רבי דונש בן לברט' - קובץ שיריו, שי"ל ע"י ר' דוד כהנא¹, מנה את פיוט זה בין שאר פיוטים המיוחסים לו, אך בעוד שלגבי פיוטים אחדים הוא מצא מקור שמייחסם לדונש, בהקשר לפיוט זה הוא אינו מציין מקור כלשהו.

ואדרבה מי שקדם להם הוא מחבר ספר 'עמודי העבודה'², שבערך 'דונש' גם הביא פיוט זה עם עוד שני פיוטים, אך מקדים את דעתו של רי"ל דוקסס³ שכי בזה"ל, "והגם כי אין להחליט לודאי, מ"מ אפשר שהוא הפייטן החתום".

תוקף מעלת פיוט זה

א. אם אכן דונש כתב שיר זה, לא פלא שכל כך נשתרש הפיוט עד כדי שהוא תופש מקום בהלכה [ראה להלן], שהרי מעמדו היה נכבד עד מאוד, ורבו הרס"ג כותב עליו ש"לא נודע כמוהו בישראל", גם ידוע שרש"י ותוס', הראב"ע והרשב"ם עוד רבים, מזכירים אותו לשבח.

לדעתו של דנוש למילים רבות בתנ"ך לא נמצאו שרשים אלא בשפה הערבית וכפי שכותב "ואם אין פתרון אלה המילים כמשמעם [בעברית] הם ישפטוך [יאלצוך-יכריחוך] לדמות לשון העברית ללשון הערבית" (תשובות דונש בן לברט עמ' 68), כמו כן - חומת ברזל הפרידה ביניהם העובדה שדונש היה ראש וראשון להטמעת השפה הערבית ואופני פיוטיה בשיריו, וגם על זה יצא קצפו של בן סרוק וההולכים בדרכו, הוא בחר לחתום את שמו זה, אך א"א לשלול הסתברות זו.

אך חובה לציין פרט מרכזי וחשוב בענין זה, כי כל מטרתו היתה לצלול לנבכי משמעות לשון הקודש, וכפי שהוא עצמו - למרות שהיה תלמיד נאמן לרס"ג, הרי שלאחר פטירתו השיג עליו רבות וקשות [הראב"ע כתב ליישב את השגות דונש "ולהצילו [את הרס"ג] מידי אדונים קשים"], ובמקום שהיה סבור כי פירושו של הרס"ג הוא נגד המסורה, השחיו דבריו באומרו "חלילה לנו לפתור דבר שיובילנו להפר נקודה אחת מלשון הקודש".

אך שוב ראיתי כי בקיאים בשפה הערבית קבעו כי אין זה נכון שזהו תרגום לאדונים, ומחמת כן השערתם כי שם זה מקורו בשפה הברברית, שהיתה קיימת באיזור בו נולד.

ג. וורשא, תרנ"ד.

ד. מר' אליעזר ליזער לאנדסחוטה (ברלין, תר"י) אשר נחשב כספר שעבודתו נעשתה ביסודיות ובדקדוק.

ה. דוקסס היה חוקר גדול ועסק רבות בהוצאת ספרי קדמונים, ובצעירותו זכה להסכמת החת"ס על חמשה חומשי תורה שהוציא עם העתקת פירוש רש"י ללשון אשכנז. - רייפמן סבר בודאות שפיוט זה לא נכתב ע"י דונש, ובספר פיוטים של דונש שי"ל ע"י נחמי שילוני [מוסד הרב קוק] מביא את כל הדעות בענין.

אך מעניינת היא העובדה שלמרות שמוצאו של דונש הוא מאפריקא, הרי שבעוד שבקרב בני אשכנז נתפשט המנהג לאומרו, דוקא בקרב בני עדות המזרח לא מצוי מנהג זה¹.

מנהג זה השתרש היטב ואין ספק כי בכגון דא אמרו 'מנהג ישראל תורה', והוא אף נזכר בהלכה - ראה בהמשך.

ב. אך בכך אין עדיין עדות על רוס ערכו וחשיבותו, ונדמה בעינינו כי דקדוק בכל תיבה ותיבה הוא ענין לחובבי פיוטים וכדו', אך הנה למרבה הפליאה עוצמתו של פיוט זה [לכה"פ חציו הראשון] מגיחה דוקא מבין כתביו של מעתיק חכמת הקבלה מפיו של האר"י החי - ה"ה הרח"ו ז"ל, אשר מפרשו על דרך חכמת האמת².

לא אדע אם כותב פיוט זה, כיוון לכותבו על דרך זה³, אך זאת עלתה בידינו כי רוח הקודש הופיעה בבית מדרשו של הרח"ו ונתגלו לו סתרי תורה, והרי לן כי לפיוט זה שרשים גבוהים, וכל תיבה טומנת בחובה סודות טמירים, ומעתה אין ספק כי מעלת פיוט זה היא לאין ערוך, מעבר לאמירתו מתוך דקדוק ושמירה על מנהגי ישראל.

נוסחת הפיוט ופירושו

א. פיוט זה למרות שהינו קצר יחסית, דבר שאינו מקובל בשאר פיוטים⁴, הרי שבתיבותיו הספורות נפלו שינויים ו'נתקלקלו בשיר'⁵, וחלק מהנוסחאות מעידות על עצמן כי הן אינן מקוריות וכדלהלן.

1. ואולי גם זו הוכחה, שהוא לא כתב שיר זה לסעודת נישואין, אלא שבאשכנז 'אימצו' פיוט זה לשמחת חתן וכלה' - וראה להלן שיש גם סיבה הלכתית להמנע מאמירת הפיוט בסמוך לברהמ"ז.
2. פרע"ח שער חג המצות. - למי שנפשו צמאה לדברי הרח"ו, הנני מעתיקם כלשונו: דשלשה אלקים מוחין דקטנות, כשהם בגרון אז נחר גרוני בגימ' ג"פ פ"ו, חרון, גרון, נחר, וע"י מוחין דגדלות נידחין הקטנות למטה, וזה שאמר דו"י הסר, שלא תתהפך היו"ד, וגם חרון, ואז אלם בשיר ירון, כי תאיר אור יו"ד, ויהא חיה בשלימות שממנה כח הדיבור ולא יהא אלם, וגם מי שמדבר, אם נחר גרונו אינו יכול לשיר בקול, אבל אם וגם חרון יסיר, לכן בשיר ירון.
3. אם אכן דונש כתבו, הרי שמאחר וכפי שכתבנו היה תלמיד של הרס"ג, יש לציין כי בשם הגדולים כתב החיד"א [אות ס ערך רס"ג] כי היה בקי בעומק הקבלה.
4. ראה ראיתי את שכתב אחד מגדולי המומחים בימינו לספרות עמ"י, אשר לדעתו "אין ספק כי הוא חלק מפיוט ארוך שבסופו חתם דונש את שמו", אך מכיון שמדובר בהערכה בלבד, קשה להסיק עפ"י השערה זו מסקנות כלשהם, אך יתכן ומשום כך, רבים נלאו לפרשו ולא הניחו את הדעת לגמרי, ואם היה לפנינו את הפיוט בשלימותו יתכן ומתוכו היתה מתקבלת פרשנות רואיה יותר.
5. לשון בעמח"ס שערי תפילה (תפ"ה - מעוטר בהסכמות גדולי הדור ובראשם היחכם צבי אשר

כך הן הנוסחאות בסידורים:

דוי הסר וגם חרון, ואז אלם בשיר ירון, נחנו [ב]מעגלי צדק [וכשרון], שעה ברכת [בני ישורון כברכת] בני אהרון.

ב. שני הבתים הראשונים, שוים הם במראה וקומה בכל הסידורים והנוסחאות, וכל עיסוקנו לא יהא אלא בפירושם של חרוזים אלו.

'דוי הסר' - אנו מוצאים כי הביטוי 'דוי' מופיע בהקשר לצער אודות החורבן **"לבי דוי"** (איכה א) **"על זה היה דוח ליבנו"** (שם ה), **"וגם חרון"** - גם זה מוזכר בהקשר לחורבן הבית **"כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון וגו'"** (שם ד), וא"כ נקל להבין, כי יש כאן בקשה ותפילה כי יסיר ה' חרון אפו ויבנה את הבית אשר בציון, וממילא גם הצער (דוי) יסור, - ומכאן להמשך - **"ואז אלם בשיר ירון"**, לשון זו מבוססת על הפסוק בישע' (לה-ו) שם הנביא מעודד את בני ישראל כי יבוא יום ויגאל ה' את עמו, **"והוא מתאר את שיקרה לעת"ל - "אז ידלג כאיל פסח (דהיינו גם פסח שבקושי נשרד בדרכו נוכל לקפץ ולדלג) ותרון לשון אלם (גם) האלם שלא יכל לדבר, יוכל לשורר), כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה"**.

ג. שני הבתים האחרונים, אין נוסחתם מבוררת, קל וחומר פרשנותם.

אך טרם נרחיב אודות הנוסחאות והשינויים, נקדים הקדמה קצרה:

ידוע כי דונש השתמש בשיריו ופיוטיו באופן הפיוטים שהיו מצויים בלשון הערבית, שהיו מבוססים על תורת המשקלות של תנועות. - כלומר, רציפות הפיוט היא באופן שיהיה סדר קבוע לפי משקלות קבועות.

לכל הפחות כפי מה שידוע לא נמצא קודם לכן מי שכך פייט וחרז, ודונש נחשב למי שהטמיע את הסגנון הזה בתוך השירה היהודית.

את האימרה שהבאנו בשם הרס"ג ש'לא נודע כמוהו בישראל' - דונש הזכיר זאת בהקשר זה, וכתב שכשהציג בפני רבו את תורת המשקל ויצירת פיוטים על דרך זו, שבחו רבו ואז יצא מפיו הביטוי הנז"א.

ונסביר בקצרה את הענין. למשל בתיבה 'אברהם' ישנן שלוש תנועות (תנועה זו הברה), אב - ר - הם, כל מה שנקרא בנשימה אחת זוהי תנועה אחת. יצ - חק, זוהי מילה בעלת שתי תנועות.

כותב שם **"ועם היות כי מימי לא החזקתי ידי מחבר שום ספר"**, אך לדעת הר"ד יצחקי משפט זה מוכיח כי הספר והסכמותיו מזויף מתוכו שהרי החכ"צ כתב הסכמות נוספות, ראה להלן). **יא.** מובא בספר תשובות דונש על הרס"ג.

כשיש ניקוד של שוא נע, הרי מכיון שמצד אחד הוא אינו כשוא נח ואין נעצרים בשוא (כמו יצחק שנעצרים לאחר שאומרים 'יצ'), אך מצד שני הוא אינו נאמר כסגול ממש, הרי שלעולם הוא נחשב כחצי הברה מאחר והוא מתחבר לתנועה הבאה. על כן, כל אימת שיש שוא נע, קרוי הדבר 'יתד'.

לדוגמא: "דרור יקרא", המילה דרור יש בה 'יתד' שהרי השוא שבאות דל"ת מתחבר לתנועה שבאה לאחריה, והרי שאין כאן שתי תנועות שלימות, אלא 'רור' זוהי תנועה אחת וה'דל"ת" שמתחברת לתנועה זו יוצרת את ה'יתד'. - "יקרא", זוהי תיבה עם שתי תנועות, יק - רא"ב.

גם פיוט זה (בין אם דונש כתבו או לא) הרי שהוא מתחיל באופן זה: 'דוי' זהו יתד שהרי בדל"ת יש שוא נע, 'הסר' זו תיבה עם שתי תנועות ה - סר. 'וגם' זהו יתד, 'חרון' גם היא תיבה בעלת שתי תנועות. וגם הבית השני 'ואז אלם בשיר ירון', הוא בסגנון זה.

ד. ומכאן נתחיל לעסוק בנוסחאות של הבית השלישי.

נוסיף כאן ידיעה נוספת, כי רציפות סגנון הפיוט אינה מחויבת להיות בתוך אותן תיבות, אלא העיקר שתהיה המשכיות של יתד ושת תנועות גם אם הרצף הוא ממילה למילה וכדלהלן.

ברוב הסידורים כתוב "נחנו במעגלי צדק...". אם אנו ממשיכים בסגנון של הבתים הקודמים, הרי שצריך לומר "מעגלי" ללא אות בי"ת, שהרי הסגנון של יתד ושת תנועות הוא כך: 'נח' זהו יתד שהרי הנו"ן הוא שוא נע שמצטרף לתנועה של האות חי"ת, שתי התנועות הבאות הן סוף תיבת נחנו - 'נו', 'ומע' של 'מעגלי', ואח"כ שוב יש יתד - 'גלי', ושוב שתי תנועות של 'צדק'.

ואכן כך הוא בנוסחאות קדמוניות.

השיבוש במקרה הזה, יצא מתחת ידי מי שלא היה בקי בתורה זו, והוא השווה את הפיוט לפסוק בתהלים (כג ג) "...ינחני במעגלי צדק למען שמו".

יב. ידוע שבבית מדרשו של מנחם בן סרוק מאוד ביקרו סגנון זה שהנחיל דונש, בפרט שיש מקומות שהיה לו צורך אף לשנות מעט את הניקוד בפיוטים, לדוגמא: "נעים שמכם ולא יושבת", הרי שעל מנת שהתיבה נעים תהיה 'יתד' ולא שתי תנועות, הוא לא ניקד את הנו"ן בקמץ, שהרי אז זה היה נקרא כך, נ - עים, אלא הא ניקד את הנו"ן בשוא נע, וממילא יצר בתיבה זו 'יתד' שהרי הנו"ן מתחברת לתנועה שבאה אחריה - 'עים'. - וישנן עוד דוגמאות אך אין כאן מקומם.

והנה מצוי בהרבה סידורים שהנוסחא בבית השלישי היא "נחנו מעגלי צדק וכשרון".

אך לא רבים יודעים, כי באופן ודאי הוספה זו אינה מן המקור, והיא נעשתה ע"י הגאון מבוטאטש אשר הציעה הצעה זו למען השלמת החרוז, והוא אשר הוסיף את התיבה "וכשרון".

וכך כתב בספרו 'תפלה לדוד', "ומצד שווי סוף החרוזים נכון לומר תיבת כשרון, ואין קפידא **בהוספה**".

ויפה הדגיש שמצד שווי החרוזים כך נכון לומר, אך מצד שווי המשקל ודאי שכך אין לומר, כי הוספה זו מקלקלת את המשקל של הפיוט, שהרי מלבד השוא נע שבתחילת התיבה, יש בה שלוש תנועות².

ברם בנוגע לפירוש המילים בנוסחא זו, הנה הפירוש בפסוק "ינחני במעגלי צדק" הוא פשוט, שהבקשה היא - ה' תנחה אותי בדרכים של צדק (ימעגלי - דרכים, אורחות), ו'כשרון' הוא גם כן מושג תואם לצדק שהרי 'כשרון' בלשון הכתוב, הוא מלשון מוכשר ומתוקן (כמו פירות שמוכשרים לקבל טומאה, כלומר, מתוקנות ומוכנות לקבל טומאה), וא"כ אנו מבקשים שינחנו ה' בדרכי צדק ובדרכים מוכשרות ומוכנות ללכת בהן כפי שצריך³.

יג. עוד ראיתי נוסחא [בעלז] "נחנו מעגלי צדק שובי לבשרון", וזה מלשון הכתוב (זכרי' ט,יב) "שובי לבשרון אסירי תקוה", אלא שאין נוסחא זו מתיישבת כלל לא לפי המשקל וגם אין כל הבנה להקשר בין ראשית הבית לסופו.

יד. אנו רגילים כיום להשתמש במושג 'כשרון' בנוגע להשכלה ולאיינטליגנציה שיכלית, אך אין זה מן המקורות, אלא שכנראה זה צמצום של המושג 'כשרון' מהכתובים, שבעוד ששם הכוונה לכל דבר שהוא מוכשר לייעוד שלו, הרי שכאן הכוונה מוכשר להבנה. - בתנ"ך מוזכר 'כשרון' ביחס להכשרת המעשים - "וראיתי אני את כל עמל וכשרון המעשה" (קהלת ד-ד), וכן אח"כ "ומה כשרון לבעליה (ה-ס). והאבן עזרא בבואו לפרש תיבה זו, כותב שהוא מלשון "וכשר הדבר לפני המלך", שאין כאן הכוונה כשר במקביל ל'טרף' וכדו', אלא רצוי או ראוי וכדו'. [אלא שלכאורה גם המושג כשר כשמדברים על כשרות מאכלים וכדו', בשרשו זה כעין ה'כשר' הנז', והכוונה שהאוכל מתוקן וראוי לאכילה]. את החיבור של 'צדק וכשרון' ראיתי באברבנאל בפי' לבראשית (ו,י) "והנה בניהם שהיו בצלמם בדמותם לא עשו כמעשי אבותיהם בצדק וכשרון המעשה". וגם המלבי"ם בספרו ארץ חמדה (ברשימה בסוף הספר) כותב "...כן ציין ירמ' בנושאי קינה על מות המלך האחרון המופלא בישראל בצדק וכשרון יאשיהו שמו", ועוד רבים אחרים השתמשו בצירוף זה, הרי שמלשונם של הקדמונים השתרש ביטוי זה, ומכאן שאב הגאון מבוטאטש את הוספתו לפיוט. [והעירני נכונה - האברך הנכבד ספרא וסיפא הרב יעקב לויפר הי"ד, שצדקות וכשרות מופיעות זה בצד זה בהרבה מקומות אין ספור, וכאן גם המקום להודות לו על שהחכימי רבות תוך כדי כתיבת מאמר זה].

ה. בנוגע לבית הרביעי ישנן ארבע נוסחאות.

[א] שעה ברכת [בני] ישורון.

[ב] שעה ברכת בני אהרן.

[ג] שעה ברכת בני ישורון בני אהרן.

[ד] שעה ברכת בני ישורון כברכת בני אהרן.

אין ספק כי הנוסח 'שעה ברכת בני אהרן' הוא הנוסח המתאים ביותר, הוא גם מתחרז עם הבית הראשון והשני, והוא גם מתאים למשקל הפיוט של יתד ושתי תנועות. - אלא שיש לציין לפי"ז, שהאות ה"א של תיבת אהרן צריך לנקדה בשוא, ואז היא מובלעת ולכן אין כאן שלוש תנועות.

בשונה מהנוסח א] שגם אינו מתחרז וגם אינו לפי המשקל הנז', וגם בשונה מהנוסחאות ג] ד] שאינם לפי המשקל (גם האריכות אינה מן המצוי בפיוטים שיתארכו הבתים בהמשך באופן ניכר), הגם שהסיום מתאים לחרוז.

ובנוסחא ג] לא מובן לאיזו ברכה נתכוין המשורר, אם לברכת בני ישורון שזה כולל את כל עם ישראל או לברכת בני אהרן, ולכן אח"כ גם הוסיפו את הנוסחא ד] שם מתפללים שתתקבל ברכת בני ישורון כברכת בני אהרן.

אמנם יש לציין כי גם בקונטרסים ישנים נמצא הנוסח של בני ישורון.

והנה בט"ז כתב שבדוי הסר "נזכר ברכת בני ישורון"^{טו}, ועפ"י ביאר מדוע פיוט זה לא נאמר אלא כשמברכין ז' ברכות, ראה להלן....

ויש לציין, שהנוסח "שעה ברכת בני ישורון כברכת בני אהרן", נמצא בסידור היעב"ץ, ולמרות שניתן לקבוע כמעט בודאות שלא מסתבר שהיא נוסחא מקורית, אך ראוי לציין כי פירוש נאה כתב על זה בספר משנת יעקב^{טז}.

אמנם אחר כל זאת, מכיון שההסתברות היא, שתיבות 'בני ישורון' אינן מסיימות את הפיוט, באשר אין זה מתאים לחרוז, ואם אכן יוצאים אנו מתוך נקודת הנחה שבפיוט זה אירעה 'שליחות יד', הרי שמסתבר שתיבות 'בני ישורון' הן אינן המקוריות אלא התיבות 'בני אהרן'.

טו. אך לא כתב אם כך מסתיים הבית, או שהוא ממשיך ליבני אהרן.

טז. להגר"י רוזנטל שלט"א, על הרמב"ם בה' ברכות.

מגדולי המדקדקים באשכנז היה הרז"ה¹ ובספרו שערי תפילה הוא כותב 'מסברא' שיש לנסח "בני אהרן", ולאחר שהוא כותב את פרשנותו לנוסחא זו, הוא מוסיף - "ובכל הנוסחאות מצאתי שעה ברכת בני ישורון ולא אוכל לכוון בזה על ענין המאמר".

קשה לדעת מה הן "כל הנוסחאות" שהיו לנגד עיניו, אך אין ספק כי נוסחא זו - בני אהרן - היא אכן עתיקת יומין כפי שכבר העירו בהמשך הדורות².

1. והנה בנוגע לנוסחת "בני אהרן", מצינו כמה פירושים.

הפירוש שפחות מתקבל על הדעת הוא הפי' שבסידור עבודת ישראל, אשר מבוסס על הקביעה שדונש כתב פיוט זה, ולדעתו ברכת בני אהרן מכוונת כלפי כותב הפיוט אשר הי' לוי [שגם הם מתייחסים אחר אהרן הכהן], אלא שבמשך הדורות שינו הנוסח כפי שכתב שם "כדי לעשות הלשון מכוונת יפה לכל איש ישראל ואף אינו מזרע אהרן, אך השחיתו בתקונם את משקל השיר".

מלבד מה שא"א להחליט שהכותב הינו דונש וכנז' לעיל, גם אין הדעת נוחה מפיו זה מכמה טעמים אשר די מובנים מאליהם, אם מחמת הסיבה שהי' לו לומר "שעה ברכת בן אהרן" בלשון יחיד, אם מחמת שלא מסתבר שהוא מתכוין לברכת עצמו, ועוד³.

2. בפירוש עיון תפילה⁴ כתב לפרש שהמשאלה "שעה לברכת בני אהרן" מתייחסת

י. אין ספק כי הרז"ה היה מדקדק גדול ועצום, אך הי' שנוי במחלוקת גדולה וגם גדולי עולם נחלקו באופן התייחסותם אליו, ואציין למאמרו של הר"ד יצחקי (צפונות יא שנה ג ג) אשר קובע בנחרצות כי הרז"ה הינו זייפן (כדוג' ציינו כבר לעיל את ה'הסכמה' של החכ"צ) שפעל מתוך מניע של קנאה, אך למען שלימות הענין ראה גם את המגיבים (צפונות יב שנה ג ד) אשר סינגרו עליו. יח. סידור עבודת ישראל. - אך קצת יש להתפלל על הצלחתו לשער את הנוסח מסברא, אך יתכן ונתגלה נוסחא זו לאזניו באקראי, ודימה בנפשו כי היא מפרי מוחו.

יג. בספר כל בו קטן, מסופרת אגדה שדונש היה חתן של ר"נ גאון, וטכס הנישואין נפטר פנו של ר"נ ודונש חרז פיוט זה מתוך ייחול שהקב"ה יסיר צער זה. [אסון זה אכן אירע ואין לפקפק בקיומו]. - אין סיבה לשלול סיפור זה ולו מהטעם שלא מסתבר שפיוט שנכתב למאורע פרטי יתקבל כמנהג מהשורה, מכיון שכך היו דרכם של פיוטים, שהפייטן כתבו מכל סיבה שהיא, ומטעם כלשהו הוא נתקבל בקרב שלומי אמונים. - אך מה אעשה ודונש קדם לר"נ גאון בכשני דורות, כי ר"נ אשר היה ממש מהדור שחתם את תקופת הגאונים. - [אלא אי"כ נניח שישנה ט"ס והוא היה חותנו של ר"נ, גם זה דבר שקשה לאומרו בפרט לסוברים שדונש נפטר בדמי ימיו]. אך בלא"ה - ודאי שבכגון דא אמרו 'אין סומכין על האגדות'.

ג. בתוך "אוצר התפילות".

לברכת המזון, אשר בד"כ בסעודות גדולות מצויים בה כהנים, והם מתכבדים לברך, ועל כך אנו מייחלים שה' ישעה לברכת המזון הנאמרת על ידיהם.

האמת היא שסמך גדול לפירוש זה, מצוי בנוסחא עתיקה ונצטט את דברי הגאון רש"א שטרן שליט"א שכתב כך"א: "בכתבי יד מתקופת רבותינו הראשונים וקובצי סידורים עתיקים, נזדמן לידי העתק מכת"י פריס 644, ושם מובא הפיוט 'דוי הסר', ובסיומו מופיע הנוסח: "שעה ברכת בני אהרן", ולאח"מ נכתב: "ואם אין שם כהן, אומר ברכת בני ישורון".

מכאן עולה, שאכן זהו פירושו של הפיוט, ולפיכך אם אכן אין שם כהן קיים נוסח אחר מותאם למצב זה.

ומכל מקום, זהו בודאי המקור לנוסחא המצויה במספר סידורים "שעה ברכת בני ישורון בני אהרן", אשר הועתקה ללא ההוספה שמדובר בשתי אפשרויות לשני מצבים, וכך הן בטעות צורפו יחדיו.

עם כל זאת, פירוש זה לא יתכן מכמה סיבות:

א) קשה לקבל את העובדה, שפיוט נכתב באופן שיוכל להתאים לשני מצבים, ומיתלא תלי וקאי בייחוסו של המזמן.

ב) יתירה מזאת, אם נדקדק מעט, לבטח נדחה פרשנות זו. הרי זה דבר פשוט שכשאומרים "ברכת הפירות" מתכוונים שברכה זו כל מהותה שהיא מיוחדת לפירות וכדו' בשאר ברכות, ולא יתכן שברכת המזון גם היא נאמרת ע"י כהן תיקרא "ברכת בני אהרן", אין בכח המברך ליצוק תוכן אחר לברכה ולהסב שמה מ"ברכת המזון" ל"ברכת בני אהרן", והיא טענה מכרעת. - ובפרט אם הברכה נאמרת ע"י ישראל, בטח אין לזה משמעות עד כדי שתיטול את השם לעצמה "ברכת בני ישורון", שהלא בד"כ כל ברכה נאמרת ע"י אחד מבני ישראל, ומהי המשמעות דוקא כאן שהיא "ברכת בני ישורון".

ג) גם יש להוסיף שבשביל לקבל פרשנות זו, אנו צריכים להניח שאכן פיוט זה נתקן מעיקרא באופן שייאמר סמוך לברכת המזון, ועל ידי המזמן בעצמו, וכלל לא ברור שאכן לשם כך הוא נתקן, ואין על זה מקור מפורש.

ח. ולאחר כל הנ"ל עדיין מסתבר שאכן הנוסחא היותר מדויקת היא "שעה ברכת בני אהרן", אלא שאין לקבוע מסמרות, מאחר ויתכן שאכן אבד חלק מהפיוט,

אך בהנחה שהמשורר המשיך את הבתים האחרונים כקודמיהם, אכן הנוסחא המתאימה, היא "בני אהרן".

ובטרם ניגשים לפרש את השתלבות הבית בפיוט או הקשרו למאורע כלשהו, הרי שיש צורך בשימת לב לפירוש התיבות מצד עצמן, ומאחר וכפי שכבר עוררנו לעיל, הרי ש"ברכת בני אהרן" מצביעה על ברכה ששייכת לבני אהרן או שנאמרת על ידיהם, על כן אין ספק שהפירוש הנכון הוא שהפייטן התכוין ל"ברכת כהנים".

ואם משעה שעמדתי על פירוש פשטני זה, סבור הייתי כי פירוש זה אשר כמעט מתבקש מאליו, יהיה מקובל ללא עוררין, ובפרט לאחר שגם ראיתי שכך פירש הישערי תפילה, לכן נפלאתי מדוע דוקא פירוש זה, לא נתקבל אצל בעל העבודת ישראל, למרות שאת הנוסחא שראה שם הוא מקיים, והוא נדחק לפרש כמו שהבאנו לעיל.

אלא אם כן היה ברור אצלו שפיוט זה נתקן בסמוך לברכהמ"ז והוא ראה צורך לפרש את ההקשר באופן ברור, בדומה לפיוט "נודה לשמך" שאכן ברכת הזימון היא המשך לפיוט זה.

ואין ספק שהאופן בו אנו נוהגים לאומרו מורה שיש לו שייכות לברהמ"ז, שהרי הוא נאמר לאחר שאומרים - "רבותי נברך" והקהל עונה "יהי שם ה' מבורך", ולא פלא שמכאן הסיקו כי הוא שייך באופן ישיר לברהמ"ז, אך כפי שכתבנו לא בהכרח שזוהי היתה כוונת מחברו.

יב. ואמנם הש"ת לא הרחיב לפרש את משמעות הברכה ביחס לשמחת הנישואין, אך דומה שההקשר די ברור.

אמנם כבר הערנו כי באמת יתכן [כפי שכבר בעבר העלו השערה זו] שפיוט זה לא נכתב עבור שמחת נישואין בדוקא, אלא בדורות מאוחרים קבעוהו לאומרו לכבוד החתן והכלה²². אך עדיין יש שתי אפשרויות שהביאו אותנו לפרש את ההקשר לנישואין, או משו' שיתן שאכן הוא נכתב עבור כך, אך גם אם לא כן, הרי לכה"פ אלו שייחדוהו לחתן וכלה, בודאי ראו בו תוכן ששייך לנישואין, ולכן ראוי להרחיב מעט את פירוש הברכה בהקשר זה.

ט. הברכה השלישית של "בני אהרן" היא "ברכת השלום", ומלבד שהיא מסיימת את ברכת כהנים, הרי שהיא גם כוללת הכל וכפי שהגדירו חז"ל את השלו' - "כלי

²² כב. ראה לעיל הערה... סימוכין קלים להשערה זו - ובספר אוצר כל מנהגי ישרון ראיתי שכתב שהוא נתקן לבית חתנים ובית האבל..

שמחזיק ברכה^{כג}, וגם אין ספק כי ברכה מהותית זו, היא יסוד הבית אשר מתעתדים לבנות החתן והכלה, ולכן ראוי שזוהי הברכה לה נייחל.

הכינוי של ברכת כהנים כ"ברכת בני אהרן", מלבד מה שהוא מתאים לחרוז, הרי שאין ספק כי בהקשר זה מאוד מתאים לציין את הכהנים בכינוי "בני אהרן", אשר הגשים את ייעודו כ"אוהב שלו" ורודף שלו^{כד}, ולכן הבחירה של כותב הפיוט לסיימו כך, מתאימה מאוד לסעודת נישואין.

אם גם נעיין במדרשים גם על הברכות הראשונות של ברכת כהנים, נמצא שם כי ברכות רבות הראויות שייאמרו לכבוד החתן והכלה, מרומזות בברכת כהנים.

פרשנות זו מתיישבת היטב, גם אם כדרכו של הט"ז שהיא מעין פתיחה לברכת חתנים [ראה להלן] שהלא עיצומה של ברכת 'אשר ברא' היא 'אהבה ואחוה, שלו' ורעותי, וא"כ סיום הפיוט מקפל בתוכו, גם את ברכת "בני אהרן" וגם 'ברכת חתנים' אשר עניינם חד הוא.

הפיוט בהלכה

דוי הסר -

- ♦ בשבת
 - ♦ כשאין מברכים ז' ברכות אלא ברכת אשר ברא [ואז אומרים 'נודה לשמך']
 - ♦ על איזה כוס נאמר
 - ♦ הפסק בין מים אחרונים לברהמ"ז
- א.** בליקוטי מהרי"ח^{כד} כתב שאין אומרים דוי הסר בשבת, וכ"כ בדרכי חו"ש^{כה}, וביארו שהטעם משו' שנוכר שם חורבן הבית (כפי שביארנו לעיל את הבית הראשון), אך במהרי"ל כתב להדיא שנאמר גם בשבת.

ויפה העיר הרה"ג הבקי המפורסם ר' אליעזר ויספיש שליט"א שבכל הסידורים הישנים כולל סדורי אשכנז, לא נזכר שלא לאומרו בשבת, וברור שכך הי' המנהג הקדום וכמ"ש המהרי"ל.

כג. במדבר רבה כא,א.

כד. סדר נישואין.

כה. מונקאטש סימן תרנה.

אלא שבדעת המהרי"ל יש לעיין, כי שם הלשון שאמר די הסר בסעודה שלישית, ולא ברור האם סעודה שלישית דוקא, או שאף בסעודה שלישית.

ולכאורה נראה שהכוונה שאמר אף בסעודה שלישית, אלא שלגבי ב' סעודות הראשונות לא הי' צורך להזכיר אלא רק לגבי סעודה ג', כי אכן מצינו שנתפשט המנהג שלא לומר בסעודה שלישית, וכמו שכתב בספר המנהגים למהר"ם מרוטנבורג [ראה להלן מדוע], ועל כן הודגש שהמהרי"ל אמר גם בסעודה שלישית.

ולמעשה רוב העולם אין אומרים בשבת, והגר"ש דבילצקי שליט"א כתב שמדינא כן ראוי לנהוג, אך העידו שמרן הגר"י קמינצקי נהג לאומרו אף בשבת.

ויש שכתבו הטעם מדוע שלא לאומרו בשבת, עפ"י מש"כ בספר הטעמים בשם ה'מטה יהודה' לבאר את טעם אמירת פיוט זה, שמכיון שאסרו חז"ל לנגן בכלי שיר מפני חורבן הבית, ועתה שהרבו בכלי זמר ומיני שמחה, ראוי שנזכור את החורבן, ומזכירים ענין זה בתפילה ובתחינה שיסיר ה' את הצער אשר נגרם מהחורבן וכו'.

ומכיון שזה הטעם לאומרו, הרי שבשבת שאין מנגנים בכלי זמר, אין צורך לאומרו.

ב. המנהג הוא שאין אומרים דוי הסר אלא כשמברכים ז' ברכות, ולא כשאין עשרה או שאינם פנים חדשות, שאז אין מברכים אלא ברכת אשר ברא.

כפי המצוי בידינו הרי שהמקור הקדום ביותר למנהג אמירת דוי הסר הוא במנהגי מהר"ם מרוטנבורג, ושם אכן כתב שלא אומרים דוי הסר אלא אם אומרים ז' ברכות.

וכ"כ הטי"זי והבית שמואל^כ וכ"פ החכמת אדם ובקיצור שו"ע.

והנה כ' הטי"ז לבאר הטעם שא"א אלא א"כ מברכין ז' ברכות, דכיון שכוונת הפיוט שעה ברכת בני ישורון הוא על ברכת החתנים, ובברכת אשר ברא אין ברכה עבור החתן והכלה רק הודאה, לכן לא מתאים פיוט זה.

והגם שאין זה הביאור היחיד, בפרט שכאמור מסתבר שאין זה הנוסח המקורי, מ"מ כך נתפשט מנהג העולם.

כו. כ"כ בספרו שובע שמחות פ"ד ס"י בהערה.

כז. אהע"ז סי' סב סק"ז,

כח. שם סק"א.

אך עכ"פ כתבו הפוסקים, שבכה"ג מזמרים את הפיוט 'נודה לשמך', הנהוג לאומרו בברית מילה.

ג. הנה נחלקו הפוסקים, האם בז' ברכות לוקחים שתי כוסות א' לברהמ"ז וא' לז' ברכות, או דאפשר לומר הז' ברכות על כוס של ברכהמ"ז.

ועוד דנו הפוסקים, אי אמרינן שצריך שתי כוסות האם יביאו גם את הכוס השני כבר לפני ברהמ"ז, או רק לאחר ברהמ"ז כשבאים לברך את הברכות.

ומנהג העולם לקחת ב' כוסות כפי שכ' הרבה פוסקים, אלא שהט"ז כ' שיאמרו 'דוי הסר' על הכוס של הז' ברכות, ובכך ייחדו לברכת החתנים.

אמנם הרבה פוסקים חלקו עליו, וס"ל שאת הדוי הסר' אומר המזמן על כוס של ברכהמ"ז, וכבר הבאנו לעיל שיש שפירשו שכל השייכות של ברכת בני אהרן היא בהקשר של ברכהמ"ז הנאמרת ע"י כהן, אמנם בדעת הט"ז מבואר שאין לזה קשר לברהמ"ז ואדרבה השייכות היא לשבע ברכות וראוי שע"י הדוי הסר' ייחדו את הכוס עבור כך.

ולמעשה מנהג העולם שהפיוט נאמר ע"י המזמן לאחר שענו השומעים "יהי שם ה' מבורך".

ד. והנה כבר הערנו שמנהג דוי הסר לא נמצא בסידורים ספרדים, וכן בסידור הגר"ז הוא נשמט.

ואמנם כבר העלנו השערה שיתכן שאכן נכתב ע"י חד מבני ספרד, והוא לא כתבו כלל עבור ז' ברכות, אלא מאוחר יותר התחילו לאומרו באופן זה, ולפיכך כלל אין להתפלא מדוע אצל הספרדים אינו נאמר, מכיון שבאשכנז העתיקו פיוט זה לסעודת נישואין.

אמנם, ראה בשובע שמחות שכ' שיש כאן שאלה הלכתית אם ניתן לאומרו על הסדר שאנו נוהגים בו, שהרי מנהגנו לאומרו לאחר שאמרו 'רבותי נברך', והלא כיון שכבר נטלו מים אחרונים הרי שאמירת פיוט זה הוא הפסק.

ואמנם אין כאן המקום להאריך בענין הפסק בין מים אחרונים לברהמ"ז, אך אין ספק שהיא הערה ראויה, ופלא שלא עמדו על ענין זה משכבר הימים.